

УДК 398(438)(092):398(477)

І. Г. Церковняк

НАУКОВА РЕЦЕПЦІЯ СПАДЩИНИ ОСКАРА КОЛЬБЕРГА В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРИСТИЦІ

Статтю присвячено сучасному осмисленню наукової спадщини видатного польського етнолога й фольклориста Оскара Кольберга, яка здійснила значний вплив на становлення слов'янського народознавства, зокрема української фольклористики.

Ключові слова: фольклорист, регіоналізм, порубіжжя, етнос.

Статья посвящается современному осмыслению научного наследия выдающегося польского этнолога и фольклориста Оскара Кольберга, которое оказало значительное влияние на становление славянского народоведения, в частности украинской фольклористики.

Ключевые слова: фольклорист, регионализм, пограничье, этнос.

This article is devoted to the comprehension of the modern scientific heritage of an outstanding Polish ethnologist and folklorist Oskar Kolberg, who made a significant influence on the development of Slavic ethnology, including Ukrainian ethnology.

Keywords: folklorist, regionalism, borderlands, ethnicity.

Праці О. Кольберга містять величезний матеріал для порівняльних студій з методики збирання та систематизації фольклору в європейському народознавстві. Це дає можливість висвітлити контактні впливи і визначити роль наукової спадщини О. Кольберга в становленні й розвитку європейської та світової фольклористики. У своїй народознавчій діяльності видатний етнолог неабияку увагу приділив записам фольклору так званого порубіжжя. Через це його дослідження охоплюють не лише материкову Польщу, але й декілька прикордонних регіонів України. Ці матеріали від моменту їх видання цінували українських дослідників, зокрема І. Франка. Українські

вчені охоче користувалися записами О. Кольберга, хоча й ставилися до них критично. Цінність його спадщини для українського народознавства полягає також у фундаментальних виданнях записів фольклору Волині, Покуття, Холмщини, Перемишлянщини та інших українських регіонів, у методології етнологічної фіксації матеріалів, утвердженні географічного принципу в народознавстві. Не менш важливим є той факт, що наукова об'єктивність праць видатного польського вченого сприяла історичному самоусвідомленню українського народу, концептуалізації його етнічної специфіки і в українській науці, і в європейському народознавстві. Цей аспект фольклористичної спадщини О. Кольберга, який поки що оминає увагою українське народознавство, і розглянуто в пропонованій статті.

Вивченню наукового доробку О. Кольберга присвячені численні праці відомих польських учених – Ю. Кшижановського, Й. Гайека, Й. Буршти. Дослідження сучасних польських науковців – Я. Маслянки, М. Грухманової, А. Скрукви, Е. Міллерової, В. Беньковського, Ст. Урбаньчика та багатьох інших – по-новому висвітлюють відомі сторінки спадщини О. Кольберга, відкривають і оприлюднюють нові й призабуті матеріали його титанічної наукової діяльності. Однією з найпомітніших ювілейних подій 2014 року стала міжнародна конференція «Праці Оскара Кольберга як національна і європейська спадщина», що відбулася 22–23 травня в Познані під патронатом Президента Польщі Броніслава Коморовського.

Серед численних досліджень спадщини видатного польського вченого почесне місце посідають також праці сучасних українських науковців – В. Юзвенко, З. Болтарович, І. Збір, С. Макаруча, Р. Тарнавського, О. Дмитренка, С. Баженової та ін. Особливо актуальними є студії О. Гінди та І. Вторака «Славістична спадщина Оскара Кольберга: проблема варіативності фольклорних текстів» (2003), І. Збір «Постать

Оскара Кольберга на тлі народознавчої науки другої половини XIX століття» (2007), «Історія написання чотиритомного збірника “Рокусіє” Оскара Кольберга» (2010), «Історія написання збірника “Волинь. Обряди, мелодії, пісні” Оскара Кольберга» (2013), Г. Сокіл «Іван Франко про фольклористичні зацікавлення Оскара Кольберга» (2006) тощо. Проте в цих працях спеціально не порушувалося питання самоідентифікації українського етносу й ролі народознавчої науки, зокрема фольклористики, у цьому процесі.

Основним завданням розвідки є передусім спроба обґрунтування актуальності вивчення спадщини О. Кольберга для сучасної наукової рецепції української народної творчості, а також перспективності дослідження праць видатного польського фольклориста в цьому напрямі.

2014 рік знаменний двома ювілейними датами для українського й польського народів. Поляки відзначали 200-ліття від дня народження видатного народознавця Оскара Кольберга, українці – великого поета Тараса Шевченка. Звичайно, збіг випадковий, однак символічний. Обидві знакові постаті відіграли в історії надзвичайно важливу роль, вплинувши на те, що відомий англійський учений Пітер Берк назвав «відкриттям народу» [1, с. 5].

Важливий внесок у вивчення духовної культури українського етносу першої половини XX ст. здійснили польські народознавці, які не тільки фіксували польовий матеріал, досліджували його, залучаючи до своїх праць, але й сприяли розвитку українсько-польських фольклористичних зв'язків. Помітним явищем із цього погляду був вихід 1907 року фольклористичного зібрання «Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni» – однієї з монументальних українознавчих праць О. Кольберга. Реалізуючи свій задум системного народознавчого обстеження польських та порубіжних земель, відомий етнограф і фольклорист неабияку увагу приділяв запису народної твор-

чості українців, білорусів, чехів, словаків. О. Кольберг був одним з найпомітніших діячів тієї епохи, про яку П. Берк писав: «...Ідею нації породили інтелектуали, намагаючись утвердити її серед “народу”, з яким прагнули ідентифікувати себе. Адже наприкінці XVIII століття ремісники й селяни здебільшого мали регіональну, а не національну свідомість» [1, с. 12]. Це зауваження цінне тим, що проливає світло на об'єктивне джерело географічного принципу фіксації фольклорних матеріалів, який сформувався в працях О. Кольберга і сприяв достовірній фіксації регіональних відмінностей різних етнічних груп.

Початок творчої діяльності О. Кольберга припадає на часи пізнього романтизму й позитивізму. Будучи послідовником перших збирачів і систематизаторів фольклорної спадщини – З. Доленги-Ходаковського, В. Залеського [12], Ж. Паулі [11], – О. Кольберг розгорнув колосальну роботу зі збирання, систематизації та видання записів народної творчості.

Важливою особливістю становлення польського народознавства є те, що від початків заснування фольклористичних товариств у Польщі в поле зору науковців потрапляли не тільки явища польської народної культури, а й творчість інших слов'янських народів, зокрема українців. Засноване 1800 року «Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk» («Варшавське наукове товариство») не обмежувало вивчення народної культури лише польською мовою, значно розширюючи географічні рамки на території порубіжних країн [7, с. 13].

Частина учених трактувала українську культуру порубіжжя як похідну від польської: «Задністрянська околиця між Стриєм і Лімницею» І. Червінського (1811), «Польський люд» Л. Голембйовського (1830), збірник українських і польських галицьких пісень Вацлава з Олеська (В. Залеського, 1833 р.) тощо. Інша частина науковців визнавала мовну й культурну єдність українських земель, навіть розділених кордонами різних держав, до яких вони входили на початку XIX ст. Серед

них – Зоріан Доленга-Ходаковський, який під час фольклористичних мандрівок відвідав Правобережну та Лівобережну Наддніпрянщину, Київщину, Чернігівщину. Його подвижницька діяльність здійснила значний вплив на поширення зацікавлень народною творчістю. Заклик збирати й вивчати пам'ятки «з-під сільської стріхи» був підхоплений багатьма сучасниками. Дослідник, зокрема, відзначав, що діалекти волинян і галичан належать до південно-руської, тобто української, мови.

Однак, незважаючи на істотні розходження в трактуванні етнічної належності порубіжних регіонів, збирачі й дослідники зверталися до українського фольклору, записували й видавали зразки народної творчості. Так, 1833 року у Львові вийшов друком збірник «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego / zebrał i wydał Waclaw z Oleska» («Пісні польські й руські люду галицького. З музикою, інструментованою Каролем Липинським / зібрав і видав Вацлав з Олеська»). У ньому польські й українські пісні не розділені, подані в польській транскрипції, проте український матеріал значно переважає польський за кількістю. Географічний принцип у цьому збірнику дотриманий, але не є основним. Фольклорний матеріал згрупований у двох розділах: «Пісні жіночі» та «Пісні чоловічі».

Попри помітну непослідовність дослідницьких стратегій, уже у своїх перших виданнях польські вчені-фольклористи дотримувалися переважно географічного принципу систематизації матеріалу, який і досі є найпоширенішим у польському народознавстві. Звісно, «систематизацією» це можна назвати доволі умовно, оскільки наукова паспортизація як необхідна умова запису й публікації фольклорно-етнографічного матеріалу сформувалася значно пізніше – у другій половині XIX ст. Ранні фольклористичні видання вказують лише орієнтовно на регіон запису без деталізації. Дуже часто до збірників по-

трапляють зразки з інших видань, від інших збирачів, часто без вказівки на джерела. Проте це вже були справді наукові публікації, на відміну від цілої хвилі романтичних містифікацій, які заповнили європейський культурний простір на зламі XVIII–XIX ст. (згадаймо серед них лише найяскравішу сторінку – «Пісні Оссіана», авторську стилізацію в дусі народної творчості).

Прихід у польську фольклористику О. Кольберга символізував настання нового етапу розвитку народознавства. Його титанічна праця у справі збирання, систематизації та видання величезних масивів народнопоетичної творчості стала найбільшим внеском у розвиток польської фольклористики й етнографії, вироблення наукових засад запису, класифікації та публікації явищ народної культури і побуту.

На середину XIX ст. в польському народознавстві сформувалися доволі представницькі школи – міфологічна й антропологічна, проте О. Кольберг не приєднався до жодної з них [7, s. 89]. Учений не поділяв теорії запозичень, натомість прагнув найповніше окреслити саме специфічність регіональної народної культури. У науковій діяльності дослідника були сформовані фундаментальні принципи польського народознавства, що неодноразово відзначали його сучасники, наприклад, І. Коперницький [9], Й. Карлович, Й. Бистронь [6] та ін.

Перший з фундаментальних принципів має виразну домінанту: організація масового фольклористичного руху. О. Кольберг прагнув якомога ширше охопити території Польщі, залучити до збирання фольклорного матеріалу значну кількість ентузіастів. Це йому вдалося, дослідник одержав колосальну кількість записаних матеріалів, систематизував і видавав їх, дотримуючись спершу доволі чітких, проте спеціально не декларованих принципів. Прагнення до якнайширшого охоплення матеріалу спричинило також певні слабкі сторони його дослідницької методики. Зокрема, одним із принципів

О. Кольберга було представлення вичерпної кількості варіантів народних пісень, чисельність яких учений уважав скінченною, ігноруючи невпинність процесу творення народних перлин і їх постійної змінюваності. Через те більшість його фольклорних видань переобтяжена некритично відібраними варіантами, на що вказували сучасники дослідника. Особливо цікавими в цьому плані є критичні зауваження І. Франка, який загалом високо оцінював працю О. Кольберга [2, с. 220].

Від тематичних, жанрових принципів систематизації (загалом панівних у перших виданнях О. Кольберга) учений перейшов до регіональних, керуючись при цьому стратегією якнайглибшого проникнення в специфіку побуту, звичаїв, культури певної місцевості: «Розпочинаючи дослідження маловідомої народності, автор знайомиться як з нею, так і з місцевістю, спочатку з праць своїх попередників, вивчаючи історію, археологію і етнографічні матеріали, а тоді О. Кольберг робить екскурсії з власними спостереженнями», – зазначав Ц. Нейман [3, с. 484]. У ході вивчення народних пісень О. Кольберг дійшов висновку про їх тісний зв'язок із побутом, звичаями, обрядами народу, які всі разом створюють неповторне середовище існування автентичного фольклору. З фахівця-музиканта, закоханого в перлини народної музики, О. Кольберг перетворився на досвідченого етнографа-професіонала: «Вже близько 1840 р. або рік швидше ми почали збирати пісні, музику народу в околицях Варшави. Незабаром помітили тісний зв'язок цих творів з обрядами, звичаями та побутом народу. Це спонукало нас при записуванні пісень і мелодій занотовувати також причини їх виникнення, уявляти собі цілу ситуацію, котра покликала їх до життя» [7, с. 20]. У цей час почався другий період діяльності О. Кольберга, упродовж якого остаточно сформувалися принципи регіональної систематизації фольклорно-етнографічного матеріалу. Юліан Маслянка в статті «Фольклор

у поглядах покоління романтиків» навів характерну цитату з листа Кольберга до Феофіла Ленартовича від 5 травня 1857 року: «Щодо слів цих пісень, даруй, що не всюди і не в досконалості я поділяю Твою думку. Вірю я, що задивляючись оком поета, ти міг багато тут неприємних речей для себе добачити, але ж я не збираю пісень задля поезії в них. Є і будуть вони цікавою скарбницею для <...> лінгвістів, істориків, для людей, що мають окреслити не лише духовність народу, не тільки його моральну й аморальну вдачу, його звичаї, а й зовнішню оболонку... шукають правди, яка як негарне біля прекрасного в піснях кожного народу лежить. Такими, якими вони є, збирач повинен їх представити, не вільно йому в них нічого додати, ані узяти» [10, s. 13–14].

У 1856 році вчений здійснив свою першу подорож до України, на Поділля, і впродовж 25 років у своїх дослідженнях описував Східне й Західне Поділля, Полісся, Карпати, Прикарпаття та Волинь. Зібраний з українських теренів фольклорно-етнографічний матеріал тривалий час залишався в рукописах. За життя дослідника було опубліковано чотиритомну монографію «Pokucie» (1882), перший том «Chełmskiego» (1890), томи «Mazowsze» (1887–1890), «Lubelskie» (1883–1885), які містять цінні відомості про духовну культуру українців.

Завдяки старанням І. Коперницького в 1891 році був виданий другий том «Chełmskiego» та «Przemyskie». І лише на початку ХХ ст., а саме 1907 року, у Кракові, через 17 років після смерті О. Кольберга, вийшла етнографічно-фольклористична праця «Wołyń...», укладена Й. Третяком з архівних матеріалів народознавця.

Наступні томи українознавчих праць О. Кольберга («Białoruś – Polesie», «Ruś Karpacka», «Ruś Czerwona») з'явилися в післявоєнні роки з ініціативи Польського народознавчого товариства, яке прийняло ухвалу видати весь етнографічний доробок ученого. Серед фольклорно-етнографічних матеріа-

лів, уміщених у праці О. Кольберга «Wołyń...», подано пісні про кохання, календарно-обрядові твори (щедрівки, купальські пісні), родинно- й соціально-побутові тексти, зразки рекрутських пісень та казкової прози.

Високо оцінюючи українознавчі праці О. Кольберга, українські вчені звертали увагу на окремі їхні недоліки. Так, В. Гнатюк, рецензуючи «Wołyń...», указав на певну невідповідність назви праці і вміщеного в ній матеріалу, висловив критичні зауваження щодо недостатнього знання української мови, недоліків систематизації творів, репрезентації українських народних пісень разом з польськими та текстами літературного походження. На окремі помилки в цьому виданні вказував також Ф. Колесса, не все в працях польського вченого схвально сприймав І. Франко, проте загалом українські дослідники одностайно визнавали неабияку наукову цінність праць О. Кольберга.

Попри ідеологізовану методологічну базу, дослідження українознавчої спадщини О. Кольберга присвячено багато праць, написаних у радянські часи. Розвідки В. Юзвенко, З. Болтарович, Ф. Погребенника, І. Хланти, С. Мишанича, Р. Кирчева та інших потребують належного осмислення й адаптації до сучасних теоретичних підходів. У нечисленних дослідженнях українських учених простежується процес утвердження регіоналізму в працях О. Кольберга, характеризуються окремі їхні особливості, вплив на розвиток європейського, зокрема українського, народознавства.

Деідеологізація, деміфологізація суспільного життя, починаючи з 1990-х років, спричинює утвердження низки нових дослідницьких підходів, серед них – осмислення фольклористичної спадщини О. Кольберга. Саме сьогодні, в умовах вільного діалогу різних дослідницьких шкіл, є можливість усебічного, багатогранного та системного наукового осягнення доробку О. Кольберга, адаптації його діяльності до актуаль-

ного культурного буття. Наукова рецепція українознавчої фольклористичної спадщини О. Кольберга нині є предметом дослідження таких науковців, як З. Болтарович, І. Збір, І. Дмитрук, О. Гінда, І. Вторах та ін.

Розширюючи територіальні межі обстежуваних земель, О. Кольберг охопив не тільки етнічні польські регіони, але й українські, залишивши цінний фактологічний матеріал для вивчення різних сфер традиційної культури, духовної культури та міжетнічних культурних впливів. Фольклористична діяльність особливо цінна для української науки тим, що О. Кольберг фіксував творчість народу, який зазнавав багато в чому руйнівного асиміляторського впливу титульної нації. Важливим для розуміння значення цих фольклористичних записів є зауваження П. Берка щодо загальної характеристики епохи: «Відкриття “народної” культури... значною мірою було низкою “нативістичних” рухів, тобто організованих спроб суспільств, які опинилися під іноземним пануванням, оживити свої традиційні культури. Народні пісні могли пробудити відчуття солідарності в розпорошеному суспільстві, яке втратило свої традиційні національні інституції» [1, с. 12].

Наукова спадщина О. Кольберга здійснила потрійний вплив на становлення й еволюцію польського та європейського народознавства. По-перше, О. Кольберг – один з фундаторів фольклористики й етнографії, його праці заклали основи цих дисциплін. Методологія та методика досліджень ученого, стратегія систематизації явищ народної культури містять чимало цінного для сучасних науковців. Навіть у своїх ваганнях і зміні поглядів О. Кольберг залишається надзвичайно важливою постаттю для досягнення базових стратегій польської фольклористики.

По-друге, адекватна рецепція наукової спадщини О. Кольберга включає в себе не лише вивчення його внеску в польську фольклористику. Праці О. Кольберга дають величезний

матеріал для порівняльних студій з методики збирання й систематизації фольклору серед інших європейських учених.

По-третє, стан сучасного, переважно антропоцентричного, народознавства диктує потребу не тільки всебічного дослідження й упорядкування здійснених О. Кольбергом записів, але й актуалізації цього величезного наукового матеріалу в нинішньому культурному процесі. Інакше кажучи, переведення праць дослідника з «музейної» в актуальну сферу наукового побутування. Крім цих важливих аспектів, записи українського фольклорного матеріалу в опрацюванні О. Кольберга можуть і мають стати джерелом для концептуалізації етнічної самобутності українського народу, узагальнення різноманітності виявів його презентації у фольклорі. У записах видатного польського вченого зафіксовано багато явищ, які вже втрачені, тому спадщина О. Кольберга є незамінним документом для наукової реконструкції специфічної народної культури українського порубіжжя.

Оскар Кольберг – один з найвидатніших європейських фольклористів. Його наукова спадщина важлива тим, що в ній сформована впливова методологія регіонального запису фольклору, охоплений величезний народознавчий матеріал. Саме через пріоритетність регіонального підходу до збирання фольклору в доробку О. Кольберга зафіксовані численні пам'ятки українського етнічного порубіжжя, які становлять неоціненний матеріал для сучасного наукового осмислення специфіки народної культури українського етносу, концептуалізації ментальності українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берк П. Популярна культура в ранньомодерній Європі. – К. : УЦКД, 2001.
2. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – К. : Наукова думка, 1976.
3. Нейман Ц. Покутье. Этнографический этюд / сост. Оскар Кольберг, с политапажами по рисункам Т. Рыбаковского // Киевская старина. – 1884. – Т. 3. – С. 482–487.
4. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
5. Burszta J. Przedmowa // Kultura ludowa Wielkopolski. – Poznań, 1967. – Т. 3.
6. Bystron J. Wstęp do ludoznawstwa polskiego. – Lwów : Jakubowski, 1926.
7. Kolberg O. Pieśni ludu polskiego: suplement do tomu 1 / Oskar Kolberg / [z rękopisów i ze źródeł druk, zebrała i oprac. Agata Skrukwa]. – Poznań : Instytut im. Oskara Kolberga, 2003.
8. Kolberg O. Pokucie, cz. I. // Kolberg O. Dzieła wszystkie. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1962. – Т. 29.
9. Kopernicki I. Oskar Kolberg. – Kraków : Jagel. bibl., 1889.
10. Maślanka J. Folklor w poglądach pokolenia romantyków // Oskar Kolberg: Materiały sesji naukowej. Kraków, 26.XI.1994 r. – Polska Akademia Umiejętności. W służbie nauki. – 1998. – N 1. – S. 13–26.
11. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi / zebrał Żegota Pauli. – Lwów, 1839–1840.
12. Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego / zebrał i wydał Wacław z Łeska. – Lwów, 1833.

SUMMARY

Oskar Kolberg is an outstanding researcher of folklore culture of XIX century. His first wide programme of research was to collect a big amount of folk songs from a large area, taking into consideration their varieties, after comparing and systematizing them to discover their regional characteristics.

Oskar Kolberg's research programme was published in a series of volumes titled *Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* (*The People, its customs, way of life, language, legends, proverbs, rites, superstitions, plays, songs, music and dances*).

It is significant that Kolberg studied neighboring regions which had formerly belonged to the Polish State. Investigating the life and culture of the Polish nation, O. Kolberg did not miss the occasion to collect Ukrainian, Czech, Slovak songs. His volumes *Ruś Czerwona, Ruś Karpacka, Pokucie, Wołyń* are devoted to the investigation of Ukrainian culture. These works substantially complete his monograph on Ukrainian territory and Polish-Ukrainian borderland. The main value of Oskar Kolberg's heritage is in the true depiction of traditional Polish, Ukrainian and Lithuanian cultures. The work of Oskar Kolberg is a programme of research of folk culture, designed by himself and consistently carried to the foundation of Polish ethnography and folklore studies.

Keywords: folklorist, regionalism, borderlands, ethnicity.